

Коппель О.А. *, Кісільова З. **

США, ЄВРОПА І БЛИЗЬКИЙ СХІД: СФЕРА МІЖЦИВІЛІЗАЦІЙНИХ ВЗАЄМОДІЙ

The article is dedicated to studying the general contents of the theory of civilization. Modern dynamics of civilizations is examined in the context of the issue of identification of US, Europe and the Middle East among other civilizations. Developed are systematic conception of interaction of Civilizations.

Сучасна ситуація в світі характеризується прискореною глобалізацією багатьох процесів в планетарному масштабі, що супроводжується одночасним посиленням унікальності в розвитку окремих людських спільнот. Сьогодні одним з найбільш актуальних наукових завдань міжнародно-політичної теорії є визначення ролі та впливу міжцивілізаційних процесів на сферу світової політики, оскільки в процесі розвитку глобальної системи міжнародних відносин простежується посилення впливу цивілізаційних факторів.

В сучасній українській міжнародно-політичній науці з'явилося чимало досліджень, в яких аналізуються проблеми цивіліології та міжцивілізаційних взаємодій, проблеми цивілізаційної ідентифікації України. Цими проблемами плідно займаються українські вчені О.А.Коппель, Ю.Павленко, Ю.Пахомов, В.Гура та інші. Ними підкреслюється необхідність врахування цивілізаційного виміру проблеми безпеки.

Мета автора – дослідження сфери міжцивілізаційних відносин США, Європи та Близького Сходу, під якими розуміється, як зазначає професор Університету Рейтаку М.Токіо Ш.Іто, «арена постійної і стійкої взаємодії цивілізацій в визначених територіальних межах і в певні проміжки часу». [1]

Необхідно враховувати, що ті культурно-історичні та географічні реальності, які визначаються термінами «США», «Європа» та «Близький Схід», історично являли собою сукупність різних цивілізацій. Систематикою цивілізацій за періодами та типами займається цивілізаційна таксономія. Критерії періодизації різняться в залежності від підходів до дослідження цивілізацій, головними з яких вважаємо як стадіальні теорії, так і проміжні їх варіанти – визнання існування груп синхронних цивілізацій, лінійні теорії, коваріантні та постмодерністські теорії. Розглядаючи цивілізації як визначену стадію в циклічному розвитку суспільства в цілісності елементів, що її складають, виокремлюються 7 світових циклів-цивілізацій, об'єднаних в три суперцикли. Перший суперцикл – період становлення суспільства. Його епіцентри – Єгипет, Месопотамія, Індія та Китай, а також Греція та Рим. Другий суперцикл – період зрілості суспільства, його епіцентрами вже стають Західна Європа та Північна Америка. Третій суперцикл – постіндустріальна цивілізація, розпочинається в з другої половини ХХ століття. Його епіцентри – Японія, США, Китай, Європейський Союз.

Деякі дослідники вважають, що кожна локальна цивілізація має свій ритм розвитку.

* доктор історичних наук, професор кафедри міжнародних відносин зовнішньої політики Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

** студентка 4 курсу спеціальності «міжнародні відносини» Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

В той же час існує і інший підхід, згідно з яким цей ритм більш-менш синхронізований з ритмом світових цивілізацій. Суміжні цивілізації синхронізуються в своїй динаміці. Виокремлюються наступні групи синхронних цивілізацій: середземноморсько-близькосхідна; азійська; західноєвропейська; американська; африканська; східноєвропейські та північноазійські локальні цивілізації.

До першої групи належали держави Близького Сходу, а також Італія та Греція. На другому суперциклі вони опинились в другому ешелоні розвитку. Країни другої - Індія, Китай, Японія, Середня Азія. Вони були епіцентром цивілізації на початку другого суперциклу. До третьої групи належать країни Європи - Іспанія, Британія, Франція, які були колоніальними імперіями. Наприкінці індустріальної епохи вони починають втрачати свої позиції. В американській групі стародавні цивілізації були знищені, виникли нові, дочірні по відношенню до західноєвропейської цивілізації, які набули самостійного характеру.

Як зазначає російський філософ В.Соловйов, дихотомія Схід-Захід створена самою історією. Ще Геродот відносив її початок до часів напівісторичних: перші прояви протистояння між Європою та Азією він вбачав в викраденні фінікіянами жінок з Аргосу і Олени сином троянського царя Пріама Парісом. [2]

Методологічні підвалини порівняльно-типологічного дослідження цивілізацій західного та східного типу розвитку закладені ще в праці М.І.Конрада «Захід і Схід». Особливе значення в контексті дослідження міжцивілізаційних взаємодій Європи та Близького Сходу мають ісламо-християнські відносини, оскільки саме з розповсюдженням ісламу і створенням Арабського халіфату виникає релігійно-ідеологічне протистояння Європи та Близького Сходу. В цьому аспекті варто згадати і арабські завоювання під гаслами ісламу, і «зворотні процеси» - хрестові походи, колоніальні загарбання європейців.

Аналізуючи світ сучасних цивілізацій, можна помітити посилення диференціації у порівнянні з цивілізаціями четвертого покоління. Наприклад, західна цивілізація поділяється на материнську-західноєвропейську; дочірні - північноамериканську, латиноамериканську, океанічну, далекосхідну, китайську, японську та буддійську. У складі далекосхідної цивілізації виокремлюються китайська, японська, можливо буддійська. Продовжують існувати індійська і мусульманська цивілізації. Євразійська цивілізація знаходиться на стадії розпаду. Східноєвропейська цивілізація, ще остаточно не сформувалась, дрейфує від євразійської до західноєвропейської. У стані кризи знаходиться африканська цивілізація. [3]

Таким чином, можна говорити про те, що західна цивілізація, до складу якої входили як США, так і країни Європи, внаслідок посилення розбіжностей між ними, поділяється на декілька цивілізацій нового покоління, зокрема західноєвропейську та північноамериканську з центром в США. Країни Близького Сходу є ядром ісламської цивілізації.

Вибір шляхів розвитку та зовнішньополітичних орієнтирів залежить від культурно-цивілізаційних традицій. В межах дихотомного поділу на західні та східні цивілізації серед цивілізацій Сходу можна виділити декілька культурно-цивілізаційних блоків, зокрема арабо-мусульманський (ісламський).

В самій теорії систем закладена можливість розглядати її частини в якості підсистем, виходячи з того, що незважаючи на цілісність планетарної міжнародної системи, ряд міжнародних взаємодій не вписуються в неї і мають певну автономію. Існують певні закономірності, пов'язані з цивілізаційною, географічною, територіально-економічною, культурною, етнопсихологічною специфікою частин системи, або її підсистем. Ці більш вузькі закономірності описують функціонування регіональних та субрегіональних підсистем, тобто сукупності специфічних міжнародних взаємодій, в основі яких лежить спільна географічна та культурно-цивілізаційна приналежність.

В процесах формування та функціонування різних регіональних підсистем міжнародних відносин географічний фактор завжди грав важливу роль. Географічне середовище здійснювало вплив на характер та інтенсивність міждержавних відносин, грало значну роль в процесі системостворення, в структурі, функціонуванні та розвитку системи міждержавних відносин.

Серед різних рівнів структури системи міждержавних відносин, різних її складових можна виокремити такі, які в тій чи іншій формі відповідають цивілізаційним поняттям. Багато важливих міжнародно-політичних процесів, що є ключовими в усій системі міждержавних відносин, що визначають її структуру, функціонування та розвиток, інколи навіть на глобальному рівні, формуються під значним впливом факторів, які мають міжцивілізаційний характер.

Близькосхідний простір перетинається кордонами національних держав. В міжнародно-політичній науці поняття «Близький Схід» мало політичне забарвлення та модифікувалося в залежності від змін стратегічних настанов провідних країн Заходу щодо цього регіону. Будь-яких твердо і беззастережно встановлених меж цього регіону немає, проте існує певна домовленість щодо віднесення до нього держав, розташованих на території, що простягається від Єгипту до Перської затоки й від Туреччини та Ірану до Індійського океану. Значення терміну залежить від його конкретного вживання.

Різноманітні визначення поняття «Близький Схід» упродовж тривалого часу застосовувалися для різних цілей. В контексті дослідження проблеми міжцивілізаційних взаємодій доцільно використовувати наступне визначення: це усі держави-члени Ліги арабських держав, Ісламська Республіка Іран та Ізраїль. Таким чином, більша частина країн Близького Сходу самоідентифікують себе з ісламською цивілізацією.

Одним з найбільш розповсюджених факторів, який призводить до утворення регіональних та субрегіональних структур, є регіональні конфлікти. Близький Схід існує як відносно самостійна підсистема міждержавних відносин в тому числі і внаслідок наявності цілого комплексу, ієрархії тісно взаємопов'язаних конфліктних ситуацій, центральне місце серед яких займає близькосхідний конфлікт. Одним з найбільш тривалих конфліктів регіонального значення, що вплинув на військово-політичний розвиток регіону, був арабо-ізраїльський конфлікт, до якого у різні періоди часу були безпосередньо залучені країни, що належали до різних цивілізацій. Він є джерелом та каталізатором майже всіх інших конфліктів близькосхідного регіону. З точки зору свого внутрішнього змісту близькосхідне врегулювання має декілька тісно пов'язаних аспектів.

Перший аспект - національний, або безпосередньо палестинський. Це перш за все питання національного самовизначення палестинського народу.

Другий аспект - регіональний. Близькосхідний конфлікт на регіональному рівні був конфліктом між Ізраїлем, з одного боку, і арабськими країнами, об'єднаними в Лігу арабських держав.

Міжнародний, міжцивілізаційний аспект полягав в тому, що, враховуючи значення цього регіону, в конфлікті з самого початку були задіяні зовнірешіональні, в тому числі США і європейські держави.

На сучасному етапі регіон залишався уразливим та є ареною конфліктів двох типів: спричинених внутрішніми протиріччями країн регіону (арабо-ізраїльськими та арабо-іранськими протиріччями, ситуацією в іракському та турецькому Курдистані, проблемою Західної Сахари, розвитком ісламізму, конфліктів, спричинених розмежуванням країн регіону, суперечками навколо кордонів, розподілу водних ресурсів, нафтових родовищ тощо); міжцивілізаційних конфліктів, спровокованих позарешіональними державами, які прагнули гегемонії у регіоні шляхом використання будь-яких місцевих слабостей.

В сучасних умовах все більшу роль відіграють загрози, які спричинені релігійними проблемами та проблемами міжнародного тероризму.

У 1990-х роках однією з основних причин стурбованості у сфері безпеки стає тероризм. Після подій 11 вересня 2001 року виникла нова ситуація у сфері безпеки, політика в усьому світі знову стоїть під знаком безпеки, але по-іншому, ніж у часи холодної війни. Не виникає сумніву, що це безпосередньо пов'язано з розвитком ситуації на Близькому Сході, зокрема в сфері міжцивілізаційних взаємодій. Хоча ці теракти не мали однозначної політичної мотивації, їх розглядали і у контексті близькосхідного врегулювання, палестинської проблеми, і в зв'язку з присутністю американських збройних сил на території Саудівської Аравії, подій в Афганістані та Чечні, загалом конфлікту західної та ісламської цивілізації. Адже терористичні дії ісламських фундаменталістів, перш за все проти США та Ізраїлю, спрямовані, за їх твердженнями, проти західної цивілізації в цілому. Ці події стали свідченням розмивання кордонів між внутрішнім та міжнародним порядком.

Як зазначає американський вчений С.Хантінгтон, всі провідні вчені визнають існування окремої ісламської цивілізації. Іслам, який виникає на території Аравійського півострова в сьомому столітті нашої ери, швидко розповсюджується на Північну Африку та Піренейський півострів, а також на схід, в Середню Азію, Індостан та Південно-Східну Азію. Внаслідок цього в межах ісламу існує значна кількість окремих культур та субцивілізацій, включаючи арабську, тюркську, перську та малайську. [4] Той же С.Хантінгтон зародження західної цивілізації відносить до 700-800 років нашої ери, погоджуючись з виокремленням трьох головних її складових: Європа, Північна Америка та Латинська Америка [5].

Але на території Європи існують і взаємодіють не тільки західна (західноєвропейська), але й інші цивілізації. З точки зору російського дослідника Я.Г.Шемякіна, культурно-історична та географічна реальність, яка визначається терміном Європа, являє собою сукупність різних цивілізацій. [6] До їх складу відносили всю західну «субекумену», яка включає крім країн Західної Європи, а також частково Північної, Центральної та Південної Європи, США, Канаду, Австралію і Нову Зеландію; [7] іберо-європейську цивілізацію (країни Піренейського півострова); балканську культурно-історичну спільність; російсько-євразійську цивілізацію, включаючи крім Східної та Північної Європи ще і азійські території; проміжна східноєвропейська цивілізаційна зона (куди Я.Шемякін відносить і Україну), яка швидко зближується з Заходом; анклави ісламу на європейському континенті: Боснія, Албанія, європейська частина Туреччини, колонії мусульманських емігрантів в містах Європи [8]. Таким чином, приходимо до висновку, що якщо «Європу» більшість дослідників розглядають як сукупність різних цивілізацій, то Близький Схід – як ядро мусульманської цивілізації.

В цивілізаційному просторі XXI століття зростає як значення цивілізаційної спільності, так і міжцивілізаційних розбіжностей; посилюється диференціація економічного та військово-політичного потенціалу окремих локальних цивілізацій, нарощується потенціал партнерства локальних цивілізацій, формується новий тип відносин між ними. Це дає підстави стверджувати про наявність двох груп цивілізацій. Перша – найбільш розвинуті цивілізації при незначній долі в чисельності населення (західноєвропейська, північноамериканська, японська), друга – цивілізації з більш низьким рівнем розвитку.

Відносини між цивілізаціями пройшли декілька етапів. На першому етапі, приблизно на протязі 3 тисяч років після виникнення цивілізацій, контакти між ними, за деякими виключеннями, мали обмежений характер. Основними проявами цих контактів були торгівельні зв'язки, війни та конфлікти. Цивілізації були розподілені простором та часом.

На другому етапі почала формуватись особлива західна цивілізація. Вона активно завоювала здобутки інших цивілізацій. З ХУІ ст. розпочинається широкий, поступовий та

цілеспрямований вплив Заходу на всі інші цивілізації, джерелом якого стали його технічні переваги. Йде процес формування євроцентриського світу.

На третьому, сучасному етапі висловлюються різні погляди на як на проблеми взаємодії цивілізацій, так і на моделі глобальних взаємодій – віз «зіткнення цивілізацій» до «діалогу» між ними.

З точки зору американського вченого С.Хантінгтона, майбутні конфлікти між цивілізаціями – це завершальна фаза еволюції глобальних конфліктів в сучасному світі. На протязі майже двох століть після Вестфальського миру в західному ареалі конфлікти відбувались головним чином між государями – королями, імператорами, абсолютними та конституційними монархами. Починаючи з Великої Французької революції головні лінії конфліктів почали пролягати не стільки між правителями, скільки між націями.

Внаслідок Першої світової війни та російської революції на зміну конфліктам націй приходить конфлікт ідеологій. Міжнародна система набуває гетерогенного характеру. Сторонами такого конфлікту були спочатку комунізм, нацизм та ліберальна демократія, потім – комунізм та ліберальна демократія. Під час «холодної війни» цей конфлікт знайшов відображення в боротьбі двох наддержав жодна з них не була державою-нацією в класичному розумінні цього терміну. Їх самоідентифікація формувалась в ідеологічних категоріях.

С.Хантінгтон приходить до висновку, що з закінченням «холодної війни» на перший план висуваються цивілізаційні розбіжності [8]. В сучасних умовах важливого значення набуває проблема виявлення потенції та перспектив позитивного діалогу культур та цивілізацій, встановлення механізмів стійкої взаємодії між цивілізаціями як основи для регуляції міжнародних відносин та плідного розвитку. Позитивні кроки в цьому напрямі були зроблені мусульманською цивілізацією.

В цьому контексті важливого значення набуває висунута в 1998 році ініціатива Ісламської Республіки Іран. Вона виступила на Генеральній Асамблеї ООН про внесення до порядку денного ГА ООН нового пункту - діалог між цивілізаціями.

Ця ініціатива знайшла підтримку серед держав-членів ООН. Питання діалогу між цивілізаціями залишається на протязі останніх років одним з основних питань порядку денного ООН, тому що саме діалог між цивілізаціями сприяє забезпеченню міжнародної та регіональної безпеки, розвитку двосторонніх відносин між державами на міжнародному рівні.

Розвиток відносин між мусульманською та іншими цивілізаціями значно ускладнився внаслідок подій 11 вересня 2001 року. Після подій 11 вересня 2001 року виникла нова ситуація у сфері безпеки, політика в усьому світі знову стоїть під знаком безпеки, але по-іншому, ніж у часи холодної війни. Не виникає сумніву, що це безпосередньо пов'язано з розвитком ситуації на Близькому Сході, зокрема в сфері міжцивілізаційних взаємодій. Хоча ці теракти не мали однозначної політичної мотивації, їх розглядали і у контексті близькосхідного врегулювання, палестинської проблеми, і в зв'язку з присутністю американських збройних сил на території Іраку, подій в Афганістані та Чечні, загалом конфлікту західної та ісламської цивілізації. Адже терористичні дії ісламських фундаменталістів, перш за все проти США та Ізраїлю, спрямовані, за їх твердженнями, проти західної цивілізації в цілому. Ці події стали свідченням розмивання кордонів між внутрішнім та міжнародним порядком.

Наявність багатосторонньої системи безпеки на Близькому Сході, яка була б спрямована на нормалізацію відносин між арабськими країнами та Ізраїлем, мала б позитивний вплив на регіональне співробітництво та міжцивілізаційні відносини.

Значення сфери міжцивілізаційних відносин США, Європи і Близького Сходу як ацени взаємодії цивілізацій в визначених територіальних межах полягає в тому, що вони

реалізують досвід діалогу основних цивілізаційних начал, які існують у світі і взаємодіють як зовнішні по відношенню один до одного сили. У їх взаємодіях простежуються загальні тенденції та закономірності, дослідження яких має важливе значення і для України, для якої гостро постає проблема цивілізаційної самоідентифікації, пов'язана з визначенням шляхів її зовнішньополітичної орієнтації.

Література

1. Ш.Ито О диалогe цивилизаций и сферах мѣжцивилизационных отношений //Синтез цивилизации и культуры. Международный альманах. М.:2003. – С.123.
2. А.В.Журавський Християнство и ислам. Социокультурные проблемы диалога. – М.: Наука. Главная редакция восточной литературы. 1990. – С.8.
3. Яковец Ю.В. Глобализация и взаимодействие цивилизаций. М.:Экономика, 2003. – С.47-48.
4. Хантингтон С Столкновение цивилизаций / С.Хантингтон; Пер. с англ. Т.Велимеева, Ю.Новикова. – М.:ООО «Издательство АСТ», 2003. - С.56.
5. Там же.
6. Шемякин Я.Г. Европа и Латинская Америка: взаимодействие цивилизаций в контексте всемирной истории. – М., Наука, 2001. – С.7.
7. Померанц Г.С. Теорія субєкумен и проблема своеобразия стыковых культур // Померанц Г.С. Выход из трансa. М., 1995. Кн..2. С.69.
8. Huntington S. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. – N.Y., 1996. – p.87.
9. С.Хантінгтон. Новий світовий порядок у ХХІ столітті: глобальні тенденції та їх значення для України // Національна безпека і оборона. №7, 2000. – С. 7-8.